

չբլար բայց եթէ իր քարօրիչ ազդեցութեան համար և ոչ ինքնին ձգարտութեան, իրը թէ Յաւիտենական ճշմարտութիւնը՝ որ աշխարհի յայտնուեցաւ, արժանի չբլար մարդկութեան մտքերը միացնելու և անոնց տիրանալու, և եկեղեցիները բաւականանալ կարենային համագործակցական միութեամբ մը, որով փոխանակ իւրաքու հօտը յափշտակել ջանալու, ջրիստոնեայ աշխարհի վերանորոգման հարցով ու անհաւատներու դարձով զբաղէին, իայց ո՞ր հաւատքին կապելու են զանոնք. — քստ կամ, նոյն իսկ ոչ մի հաւատքին, քանի որ դաւանութիւնը երկրորդական կարեւորութիւն մ'ունի։ Արդէն սոյն կեղծ դրութեան հիմնադիրը, William James գրած էր. «Աստուծոյ ինքնութիւնը, հարկաւորութիւնը, աննիւթականութիւնը, պարզութիւնը, անհատականութիւնը ևն... ամենաբաւականութիւնը, ինքնիրեն սէը և բացարձակ երջանկութիւնը, ինչ օգուտ ու երիւստոյն այս ամեն ստորոգելիները մարդոս կենքերին համար։ Երբ անոնք մեր կենցաղին վրայ ոչ մի փոփոխումն իր քերեն. ի՞նչ կ'օգնէ կրօնական ըմբռնումին քէ անոնք ձգարտ իսկ մօրաք ըլլան» ։

Այս եղաւ Լօզանի ուղղութիւնը, որուն տրամաբանական հետևանքն են վերոյիշեալ այն որոշումները, որոնց յանգած է։ Նոյնը եղած է դժբախտաբար նաև հայ մտածելակերպի առանցքը։ Միութիւն՝ միութեան համար, եկեղեցւոյ համար. և եկեղեցին՝ մարդկութեան ներկայ բարօրութեան համար, և բարօրութիւնն ալ ինքնիրեն համար։ Միջոցները այլևս վախճանի դեր կը կատարեն։ Յաւիտենական ճշմարտութիւնը, Անոր իրաւունքները ձրագրէն դուրս են, իբրև հինցած մտայնութիւններու գիւտ։ Սիր, միութիւն, համերայնութիւն ի ջնաս ճշմարտութեան. ահա արդի լույսը։ Եւ այս մոլեռանդ և ոչ բանաւոր սիրոյ հալոցին մէջ հաւատքի նկատմամբ անհեթեթ հակասութիւններ

հնշտեալ կը ձուլուին։ Աստուած երրորդութիւն է կամ ոչ, Գրիստոս Աստուած է կամ սոսկ մարդ, երկու բնութիւն ունի ի մի անձին, կամ երկու անձ կամ մի բնութիւն. եկեղեցին մի է կամ ո՞չ, խորհուրդները թուով եօթն են կամ նոյն իսկ երկու, մինչև իսկ մի, կամ ոչինչ. մկրտութիւնը սրբութեան աւագան մ'է, կամ ոչ, Ս. Հաղորդութիւնը Յիսուսի մարմինն է գոյացափոխութեան խորհուրդով՝ կամ ոչ, սոսկ հաց մ'է, կամ Յիսուսի մարմինն պատկերն ու խորհրդանշը ևն... Այս ամէն հակասութիւններն ալ ճշմարիտ են, իւրաքանչիւր ջրիստոնեայ կրնայ հաւանածը զրկել ու դաւանիլ, որովհետև որոշուած է. — Զիջողութիւն ո՞ր է իցէ եկեղեցւոյ ո՞ր է դաւանանքին, զաղափարին, մատակարարուած խորհուրդներուն, քանի որ ամէնն ալ ի վերջոյ Ս. Հոգւոյն թեւադրութեամբ և գործակցութեամբ կը կատարուին. — Թէ ո՞րքան ջրիստոնէութիւն կը փնայ հոս և ո՞րքան անջրպետ հրէական կամ մահմադական մտածութեան հասնելու, թո՞ղ այդ սկզբունքներու հաւատացողներու խիղճը վկայէ։

Այս սխալ սկզբան հետևանքով՝ թէ՛ Համագումարին վերոյիշեալ որոշումները՝ և թէ՛ ատաղարկուած տեսութիւնները զուգը են եկեղեցւոյ միութեան պայմաններու ողջամիտ գիտութեան։ Այս ազդեցութիւնը միայն կրնայ լիով բացատրել այնքան արտառուց տարածայնութիւնները և անյաջող ելքը ուր յանգեցաւ Համագումարը։

(Շարունակելի)

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՍՏԱՌՆԻ

ԽԱԹԹԻ ԵՐԿԻՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«ԲՈՎԱՆՔԻ»-Ի ԿԱՐԱՊԵՏՈՒՆ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻՆ

Զեր թանկարժէք մամագրի Յուլիսի համարին մէջ Պր. Յակոբ Գրիգոր ուղարկութիւն կը հրաւիրէր «Կոչնակ»-ի մէջ իմ հրատարակած խաթթի արձանագրութեանց վրայ, և այդ էջերէն վեր կը խնէր մի քանի սխալներ։ Պր. Յակոբ Գրիգորի այս եռանդուն հետախուզութիւնները կ'ապացուցանեն անոր հետաքրքրութիւնը նախանայական պատմութեան և անոր յարակից բոլոր խնդիրներին մասին որոնք իր թուին գրաւ

1. Խ. Expérience religieuse, trad. Abauzit, Alcan, 1906, p. 326.

2. Խ. Բագմ. 1927. Թ. 10. էջ 819.

եւ յարաճուն կարեւորութիւն մեր ազգի բոլոր խաւերին մէջ:

Հայի մասնաշնչուած սխալների մասին:

Ա. — «Կոչնակ»ի ներկայ տարուան փետրուար 19 և 26 թիւերի մէջ գրելով Պր. Եսանէտ Ֆրիտրիխի թարգմանութեանց մասին, պարտք համարեցի հարազատօրէն ներկայացնել այն ինչ որ խաթիթի բեւեռագրերի այդ կորովի վերծառնող հրատարակած էր խաթիթի թարգմանութիւն Մուրիլիւշ Բ-ի բնագրերէն: Պր. Յակոբ-Գրիգորի նկատողութեանց հետեւանքով այժմ երկրորդ անգամ աչքէ անցուցի «Der Alte Orient»-ի Band 24. Heft 3. «Aus den Hethitischen Schriftstum» պրակը (1925) ուր Պր. Ֆրիտրիխը հրատարակած է այդ բնագրերը: Եւ կը գտնեմ հետեւեալը (էջ 5) «Da aber als er dem Wettergott gut war wurde der könig von Nescha dem könig von Kuschshara un(tertan)?»: Ինչպէս կ'երեւի թարգմանութեան այդ ձեւէն, Պր. Ֆրիտրիխն ալ այն ժամանակ ապագով չէր ձևաճառ խաթիթի բառի ճշգրիտ նշանակութեան մասին: Արդէն ինքն ալ ստորագրեալ ծանօթութեանց կը յայտնուի որ այդ բառին ընթերցումը անվստահելի է, քանզի որոշապէս կորով է կարգաւ միմիայն un, և un(tertan) = հպատակ կը կարգաւ ենթադրաբար:

Երբ հայ ուսանողը հայ գիտակից հասարակութեան կը ներկայացնէ այս կարգի հետաքրքրական գրուածքներ, անոր պարտականութիւնն է ուղղօրէն և հաւատարմաբար տալ խաթիթի բեւեռագրի զերմաներէն կամ անգլիերէն թարգմանութիւնը: Եւ այդպէս ալ բըժած էի ես 1925-ի աշնան, ի հարկէ առանց գուշակել կարենալու որ անկէ մի քանի ամիս յետոյ Պր. Ֆրիտրիխը «Zeitschrift für Assyriologie» Neue Folge. Band 2. էջ 274-ի մէջ ձևաճառ բառը պիտի թարգմանէր բանտարկեալ և ոչ թէ un(tertan):

Բ. — «Կոչնակ»ի միեւնոյն թիւին մէջ առնելով Ֆրիտրիխի թարգմանութիւնէն զործածած էի թէ Թրապարնաշ և թէ Լապարնաշ ձեւերը, որպէս թագաւորական տիտղոս: Հոյն խաթիթ «Կոչնակ»ի միեւնոյն տողերէն դիւրին է եզրակացնել որ Լապարնաշ ձեւը պարզ տպագրական մի սխալ էր:

Գ. — Ըստ իս, աւելի կարեւոր է խաթիթի արձանագրութիւնների մէջ յիշուած խորրի — Լայաստան բառի հնչման եղանակը և աշխարհագրական բովանդակութիւնը: Պր. Յակոբ-Գրիգորը կը հաստատէ որ Պր. Ֆրիտրիխը սրբաբարձ է այդ ձեւը և կը նախընտրէ խորիի հնչմամբ: Աս վերջին ձեւը զործածած են նաև Պր. Իմիլ Ֆորթրէի և անգլիացի եգիպտագետ Սիւսի Միթթ (Journal of Egyptian Archaeology: N. 5. December 1925, էջ 87): Բայց ապագով եմ որ Պր. Յակոբ-Գրիգորը թոյլ պիտի տայ ինձ մասնաշնչուել որ Պր. Ֆրիտրիխը 1926 Յունուարին, այսինքն վերոյիշեալ բնագրերի թարգմանութիւններէն մի տարի յետոյ, հրատարակած «Staats verträge des Hatti-Reiches in Hethitische sprache» գործին մէջ, երկու տեղով և անփոփոխօրէն կը զործածէ Harri ձեւը:

«Mitteilungen der Vorderas. — Egypt. Gesellschaft» (E. V.) 1926. I. էջ 95-ի վրայ Պր. Ֆրիտրիխը մանրամասնօրէն կը պատմէ խաթիթի թագաւոր Դուպիլուիւնուժի երկարատև պատերազմները HARRI-Mittanni-ի դէմ Գարնեալ միւննոյն բնագրերի (էջ 160) Պր. Ֆրիտրիխը կը գրէ «տակայն երբ իմ (Մուրիլիւշ Բ.) պապը Դուպիլուիւնուժ արաւանք HARRI-ի երկրին և նուաճեց HARRI-ի ժողովուրդը»: և այլն:

Այսու ամենայնիւ պէտք է աւելցնել որ շատ քիչ կարեւորութիւն ունի մէկ կամ միւս ձեւը: Սակայն ինչ որ աւելի էական է մեր նախապատմութեան տեսակետէն, այդ այն իրողութիւնն է որ Պր. Ֆրիտրիխը իր այս վերջին թարգմանութիւններով այնչեւ ոչ մի կասկած չի թողուր որ խորրի կամ Խուրրի երկիրը պէտք է նոյնացնել ոչ թէ Խաւայ ծովու աւազանին, կամ Լայաստանի ունէ մասին, այլ Միթթանի երկրին (այս օրուան Ճերապուլու) դէպի հարաւ, զուցէ Ամանոսի մարդին հետ: Պր. Ֆրիտրիխը Ֆորմանացի խաթիթագէտները մինչև անցեալ տարի խորրի կը նոյնացնէին Լայաստանի հետ, իսկ Անգլիացի եգիպտագետները, ինչպէս Սիւսի Միթթ, Գամպլը և Զոլ (Cambridge Ancient History: Volume II. 1926. «The Hittite Empire») և յարակից քարտէզը կը պնդէին որ Խորրի պէտք էր զետեղել Արեւելեան Միջերկրակամի արևմտին: Արդ Պր. Ֆրիտրիխը նորագոյն ընթերցումները կը թուին շատ քիչ կասկած թողնել Անգլիացիներու տեսութեան ճշգրտութեան մասին:

Դ. — Գալով Vemyia բառի ճիշտ իմաստին, նորէն պէտք է կրկնեմ որ ես 1925-ին չէի կարող գուշակել որ Պր. Ֆրիտրիխը այդ բառը մնալեւիս թարգմանելու փորձարէն պիտի կարգար իբրեւ հանդիպիլ, գտնել: «Der alte Orient»-ի վերոյիշեալ թիւին մէջ (էջ 9) Պր. Ֆրիտրիխը զործածած ձեւն է «Hielten mich darin»: Իսկ նոյն շէնքի վրայ մի ծանօթութեամբ կ'աւելացնէ «Hielten mich darin»:

Իսկ եթէ Պր. Ֆրիտրիխը նոր բաղդատութիւններով Vemyia բառին համար նոր իմաստ գտած է, զուցէ նոյնչափ ենթադրական, որչափ առաջինը, այդտեղ սխալը իմս չէ: Ես թարգմանած էի այն ինչ որ գտած էի այդ տողերին մէջ:

Արդ մի անկեղծ բարեկամական խորհուրդ եռանդուն Պր. Յակոբ-Գրիգորին: Մասնաւորապէս խաթիթի թագաւորների արցալական դիւանը և անոնց ուղիղ ընթերցումը կորով է անսամանօրէն լայն լուսարարութիւններ բովանդակել մեր ցեղի ծագման և նախապատմութեան մասին: Գուց ունիք միջոց և ժամանակ ձեզ նուիրելու խաթիթական բեւեռագրերի ընթերցման և խորունկ ուսումնասիրութեան. կ'արժէ որ զուգ մտնեք այդ ուսման խորքերը, հիմնապէս ուսումնասիրեք այդ և յարակից խնդիրները և գրաւեք մի հեղինակաւոր դիրք մեր պատմագիտական աղետա միջավայրին մէջ:

ԱՐԵՎԱ ՍԱՅՐԱՍՏԱՆԸ

